سلطان عبدالحميد ثاني

Download from:aghalibrary

ژباړه او څېړنه:

زاهد خليلي

د كتاب نوم: سلطان عبدالحميد ثاني

ژباړه او څېړنه: زاهد خليلي

ايمېل ادرس: zahidkhalili@yahoo.com

كال: ۲۰۱۴ / جون

Download from:aghalibrary

فهرست

عثماني خلافت ته یوه لنډه کتنه 4
د سلطان عبدالحمید شخصیت 8
واک ته رسیدل یې 11
اساسي قانون 13
مدحت پاشا، فکر او کړنې یې 15
د ترکیې او روسیې اړیکې او جګړه 17
د سان ستیفانو او برلین تړونونه 21
د انګلستان سره اړیکې 24
د فلسطین په اړه یې پالیسي 25
پان اسلامیزم 27
له واکه ګوښه کول او پاتې ژوند یې 31
ځوان ترکان 33
اخیستلیکونه: 37

Download from:aghalibrary

عثماني خلافت ته یوه لنډه کتنه

عثماني خلافت په نړۍ کې د مسلمانانو د تېرو شویو خلافتونو څخه وروستی خلافت دی، چې په اوسنۍ ترکیه کې رامنځته او همدلته له منځه یوړل شو. ۳۴ عثماني واکمن د ۱۲۹۹ ز کال څخه تر د ۱۹۰۹ ز کال پورې واکمن وه.

د عثمانیانو بنسټ ایښودونکی عثمان د ارطغرل زوی دی، چې د پلار د مرګ څخه وروسته په ۱۲۸۸ ز کال کې واک ته ورسېد.

تاریخ ترکیه کې داسې لیکي:

د ارطغرل د وفات (۱۲۸۸ز) نه وروسته د هغه مشر زوی عثمان د هغه ځای ناستی شو. په ۱۲۸۸ ز کال کې د سلجوقي سلطان د یوه فرمان له مخې عثمان د سرحدي حاکم په توګه وټاکل شو. (۹: ۱۳)

د عثمان په لاس عثماني ډلې د بېزنطي دولت د امکاناتو او وسایلو په مټ له قبیلوي اسلوبه دولتي اسلوب ته واوښتې، په عثمان پسې یې زوی اور خان (۱۳۲۷ز) کال پر تخت کېناست، ورپسې لومړنی مراد، بیا یې زوی بایزید، ورپسې محمد بن بایزید، بیا دوهم مراد بن بایزید او ورپسې محمد الثاني د قدرت واګې په لاس کې ونیوې، دغه محمد الثاني په تاریخ کې د محمد الفاتح په نوم شهرت لري، چې په ۱۴۵۱ ز کال کې واک ته ورسېد، په ۱۴۵۳ ز کال یې قسطنطینیه فتح کړه، بېزنطي امپراتور (یوولسم قسطنطین) یې وواژه او په دې توګه یې بېزنطي امپراتوري په بشپړه توګه له پښو وغورځوله.(۱۲: ۱۲۱)

قسطنطینیه د اسیا د نیولو دروازه وه، رومیانو څو ځله د همدې لارې د اسیا د نیولو لپاره حملې کړې وې. د قسطنطینیې د نیولو لپاره د صحابه کرامو له وخته

Download from:aghalibrary

کوښښونه شوي وه. د فاتح له حملې څخه مخکې نږدې یوولس ځلې مسلمانو مشرانو حملې کړې وې؛ خو یوه هم نه وه بریالۍ شوې. فاتح د ۱۴۵۳ ز کال د مۍ په میاشت کې حمله وکړه او دغه سیمه یې ونیوله او پلازمېنه یې د اناطولیې نه استنبول ته ولېږدوله.

د فاتح څخه وروسته په عثمانیانو کې بل مهم شخص سلطان سلیم دی. ده وکولای شول، چې د عثمانیانو امپراتوري لا پراخه کړي، د فارس ځینې سیمې، مصر، شام او حجاز په بشپړ ډول ونیسي او د خلافت اعلان وکړي.

د تاریخ ترکیې لیکوالان لیکي:

کله، چې سلطان سلیم د خلافت اعلان وکړ؛ نو د اسلامي نړۍ په یوه ځای کې هم د مخالفت غږ وانهورېدل شو.(۹:۱۱۴)

د سلطان سلیم د وفات (۱۵۲۰ز) نه وروسته یې زوی سلیمان اعظم، چې په سلیمان القانوني مشهور دی، واک ته ورسېد. ده عثماني امپراتوري ډېره پراخه کړه. اروپایي هېوادونه بلغاریه، هنګري او وینس یې ونیول.

ځینې مؤرخین د سلیمان القانوني له دورې سره د عثماني خلافت د زوال خبرې پېلوي؛ ځکه له ده وروسته د حکومت کولو طرز بدل شو، واکمن په عیش او عشرت بوخت شول، ځینې واکمن د کم عمر په درلودلو سره د خلیفه کېدو وړ نه ول، فوځ به زیاتره وخت بغاوتونه کول او واکمن به یې وژل.

سلیمان په خپلې واکمنۍ کې عثماني سلطنت خپل عروج ته ورسوه، د هغه وروسته د خلافت زوال شروع شو. د څو کلونو پورې د زوال نښې نه لیدل کېدې؛ خو داخلي ستونزې د سلیمان القانوني په وخت کې پېداشوې. یوه ترکي مؤرخ قوطچي د سلطنت د زوال د پیل په اړه څو مادې ذکر کړي، چې درې مهمې یې دلته لیکم.

۱- په لومړیو کې به سلطان د دیوان په هر مجلس کې د خپلو وزیرانو سره موجود وه او د هغوی سره به یې مشوره کوله؛ خو سلیمان القانوني دغه رواج پای ته ورسوه.

۲- سلطان سلیمان داسې کسان په لوړو څوکیو وټاکل، چې د لوړو څوکیو اهل نه ول.

۳- د سلطنت د وزیرانو پر ځای د حرم د ښځو او نورو هغو خلکو څخه چې د سلطنت پورې یې هېڅ اړیکه نه درلوده، مشورې اخیستل یې پیل کړل.(۹: ۱۴۲)

د سلطان سلیمان القانوني وروسته په نږدې عثمانیانو کې داسې کوم شخص نه دی تېر شوی، چې هغه دې د سترو کارنامو لرونکی وي او عثماني سلطنت ته یې کوم ستر خدمت کړی وي، بس د وروستیو په واکمنیو عثمانیانو خپلې زیاتره سیمې له لاسه ورکړې، په یونان، سربیا، ولاچیه او نورو سیمو کې بغاوتونه وشول او پای دغو سیمو ازادي واخیسته. عثمانیانو د روسیې او فرانسې سره ځینې جګړې وکړې او تړونونه یې هم لاسلیک کړل.

د سلطان سلیمان القانوني ډېر وروسته د دویم سلطان محمود (۱۸۰۸-۱۸۳۹ز) په وخت کې محمد علي پاشا رامنځته شو، دی د مصر والي وه او د عثمانیانو په اشاره یې په نجد کې د وهابي تحریک د پلویانو سره جګړې وکړې او هغوی یې له منځه یوړل.

ډاکټر علي محمد محمد صلابي د پاشا په اړه لیکي:

هغه د خپل مکر و فریب او ښه ذهانت په وجه د مصري علماوو اعتماد تر لاسه کړ، په ډېر خباثت، مکر او چاپلوسی یې په مصر کې خپل سیال (واکمن) لرې کړ او په ۱۸۰۵ ز کال کې د مصر د والي په توګه وټاکل شو. ډاکټر صلابي مخکې لیکي، چې د ماسوني ډلې او محمد علي پاشا تر منځ اړیکې موجودې وې.(۸: ۳۹۴-۹۶)

د لومړي سلطان عبدالمجيد په واکمنۍ (۱۸۳۹-۱۸۶۱ز) کې د تنظيمات په نوم يوه نوې دوره شروع کيږي. هغه دوه فرمانونه د قانون په شکل وړاندې کړل.

په ۱۸۵۴ او ۱۸۵۶ ز کلونو کې دوه فرمانونه جاري شول، د دې فرمانونو په خپرېدو سره د تنظيماتو په نوم نوې دوره پيل شوه، دا يوه اصطلاح ده، يانې هېوادنۍ چارې په غربي ډول مخکې وړل، د دې فرمانونو په جاري کولو سره په اسلامي شريعت باندې د عمل کولو سلسله ودرېده او په هېواد کې د قانون او نورو ادارو د رامنځته کېدو يوه نوې لړۍ پيل شوه.(۸: ۴۲۸)

د همدې لومړي سلطان عبدالمجيد د واکمنۍ پر مهال د کريميا جګړه رامنځته شوه، چې روسيه يو خوا او ترکيه بلخوا وه. وروسته متحدو فوځونو (انګلستان او فرانسې) هم د روسيې پر ضد د جګړې اعلان وکړ، د دې اعلان وجه د سائنيوپ عام وژنه وه، چې د روسيې لخوا وشوه.

پروفيسر انصارالحسن ليکي:

د ۱۸۵۴ ز کال په سپتمبر کې متحد فوځونه (انګلستان او فرانسه) د کريميا جزيرې ته ورسېدل، دلته د تېرو شپږو مياشتو څخه د ترکي او روسي فوځ تر منځ جګړه روانه وه، د دواړو خواوو تر منځ ستره جګړه د سپتمبر په ۳۰ د ايلما د سيند سره نږدې وشوه، چې روسي فوځ په کې ماته وخوړه.(۴: ۳۹۷-۹۸)

په ۱۸۶۱ ز کال کې د لومړي سلطان عبدالمجيد وروسته د هغه ورور عبدالعزيز خليفه شو.

سلطان عبدالعزيز د اروپا دوره وکړه، هغه دا احساس کړه، چې د اروپا ټول قوتونه د عثماني دولت پر ضد متحد دي او هر وخت د دوی پر ضد توطئي جوړوي، هغه کوښښ وکړ، چې د اروپا او روس تر منځ د شته اختلافاتو څخه ګټه واخلي. د دې موخې لپاره يې روسي سفير ته څو ځله استنبول ته د راتګ دعوت ورکړ. اروپايې هېوادونه ترې ووېرېدل او د هغه پر ضد يې د بې ځايه مصارفو او اصراف

ښه پروپاګند وکړ. پای مدحت پاشا عبدالعزیز لرې کړ او د خپلو ملګرو په مرسته یې هغه وواژه.(۸: ۴۴۳-۴۴)

د عبدالعزیز وروسته یې وراره (پنځم مراد) د شیخ الاسلام د فتوا له مخې خلیفه وټاکل شو، دی د لومړي سلطان عبدالحمید زوی وه.

ډاکتر صلابي لیکي:

کله چې نیمه شپه د خوبه راویښ کړل شو او د عبدالعزیز د لرې کېدو نه خبر شو؛ نو ویره پرې راغله، عقلي قوت یې ملګرتیا پرېښوده او بیا چې کله د حسن جرکسي د وژنې نه خبر شو؛ نو عصبي کمزوري ورته پیداشوه. کله چې مدحت پاشا په خپل لاس د جوړ شوي قانون اعلان کاوه؛ نو د پنځم مراد حالت نور هم خرابېده... تر دې چې بشپړ لیونی شو. په دې وخت کې شیخ الاسلام فتوا ورکړه، داسې چې، کله چې د مسلمانانو واکمن پوره لیونی وي؛ نو د امامت هدف له منځه ځي؛ نو ایا په دې وخت کې یې لرې کول صحیح دي او کنه؟ (بیا ځواب ورکوي) په دې وخت کې د امامت (خلافت) نه د هغه لرې کول صحیح دي.(۸: ۴۴۵-۴۶)

له ده وروسته یې ورور دویم سلطان عبدالحمید په تخت باندې کېناست. دی د عثماني خلافت وروستی (۳۴ م) خلیفه دی، چې د ۱۸۷۶ ز کال څخه تر د ۱۹۰۹ ز کال پورې خلیفه وه. هسې خو عثماني خلافت د ۱۹۲۴ ز کال پورې موجود وه؛ خو واک د عثماني واکمن پر ځای د نورو سره وه.

د سلطان عبدالحمید شخصیت

لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه، سلطان عبدالحیمد د عثماني خلافت وروستی واکمن وه، دی د پنځم مراد ورور او د هغه ولیعهد وه، د مراد وروسته د لوی مفتي او لومړي وزیر مدحت پاشا لخوا خلیفه وټاکل شو.

ډاکټر محمد صلابي د هغه د کوچنیوالي او زده کړو په اړه داسې لیکي:

سلطان عبدالحميد د عثماني سلطنت په واکمنو کې ۳۴ م سلطان وه. ۳۴ کلن وه، چې په تخت باندې کېناسته؛ ځکه چې هغه په ۱۸۴۲ ز کال کې پېداشوی وه.

لس کلن وه، چې مور یې مړه شوه او پالنه یې د ناسکه مور په غاړه شوه، هغې د یوې سکه مور په توګه د هغه صحیح پالنه وکړه. هغې د سلطان سره ډېره مینه درلوده، تر دې چې د مرګ څخه مخکې یې وصیت کړی وه، چې زما ټول ملکیت د هغه دی. هغه ډېره دینداره ښځه وه او د سلطان پالنه یې هم په همدې ډول کړې وه، چې د سلطان په ژوند باندې د هغې اغېز لیدل کيږي.

سلطان عبدالحمید د سلطان په قصر کې د خپل وخت (مروج) اخلاق او علوم د تکړه استادانو نه زده کړل، عربي او فارسي ژبې یې زده کړې، تاریخ او ادب یې مطالعه کړل، د تصوف په اړه یې مالومات ترلاسه کړل او هغه په ترکي ژبه شعرونه هم ویل.(۸: ۴۴۹)

په کوچنیوالي کې یې د استنبول د وتلو علماوو او شیخانو نه درس ووایه. قران شریف یې په درست ډول لوستلای شو، د پیغمبر علیه السلام سنت او د حنفي فقهې مکتب یې هم ولوست. هغه د یوه صوفي په توګه وروزل شو، په ځانګړي ډول د نقشبندي او هېلوتي په فکر، کوم فکر چې د هغه د واکمنۍ په پېر کې لیدل کيږي.www.islamichistory.com

د وسلې استعمال یې زده کړ، په توره او نېزه وهلو کې یې مهارت ترلاسه کړ، تل به یې جسماني تمرین کاوه. په نړیوال سیاست به یې ژور نظر ساته او د خپل هېواد د طول او عرض دننه په پېښو به یې ځان پوره خبروه.

سلطان عبدالعزیز (د سلطان عبدالحمید کاکا) د اروپا دوره کوله، چې یو دولتي پلاوی هم ورسره موجود وه، په دې پلاوي (عثماني پلاوي) کې یو شخص چې عبدالحیمد نومېده هم شامل وه، چې د اروپایانو په مخکې په خپل ساده لباس او پاک سېرت سره ولاړ وه

دغه دوره ۱۸۶۷ ز کال د جون په ۲۱ مه پیل او د اګست په ۷ مه پای ته ورسېده، دغه عثماني پلاوي فرانسه، انګلستان، بیلجیم او اسټریا-هنګري دولتونه د نږدې ولیدل.

د دې اروپایي سیاحت نه سلطان عبدالحمید ډېرې تجربې ترلاسه کړې او وروسته یې د خپل حکومت په جریان کې ترې د ګټې اخیستو کوښښ وکړ.

چې ځینې مهمې یې دادي:

۱- د اروپایانو اقتصادي طریقې، مختلف اخلاق او کلتوري بدلونونه.

۲- صنعتي او فوځي پرمختګونه، په ځانګړي ډول د جرمني او فرانسې ځمکني او د انګلستان بحري فوځي پرمختګونه.

۳- نړیواله سیاسي لوبه.

۴- په عثماني دولت باندې د اروپایي هېوادونو اغېز.(۸: ۴۵)

د تاریخ ترکیې لیکوالان د هغه د شخصیت په اړه لیکي:

ځینې مؤرخین هغه د یوه چالاک، مکار، بزدل او فریبکار شخص په توګه پېژني... او هغه د ترکیې په معاصر تاریخ کې تر ټولو یو جنجالي شخص دی.(۹: ۲۶۹)

وتلی ترکي مفکر او لیکوال فتح الله ګولن د سلطان د شخصیت په اړه داسې لیکي:

د سلطان د حکومت پېر د فتنو او فساد پېر وه او هغه د ټولو په اتفاق ډېر ذهین، هوښیار او باتدبیره انسان وه... بلخوا زموږ ځینې غیر معتدل او بې ادبه خلک هغه ته د یوه بزدل شخص په توګه ګوري.

هغه ظالم نه وه، بلکې د هغه په شخصیت کې چې کوم نظم او ضبط موجود وه، غوښتل یې، چې په ټولنه کې یې نافذ کړي. هغه غوښتل، چې ټولنه د زوال او شاتګ

نه وژغوري، يا ټولنې ته پرمختګ ورکړي او کنه وي؛ نو د نورې ابترۍ نه خو يې وژغوري. په دې وخت کې د سخت نظم او ضبط راوستل د وخت غوښتنه وه. سربېره پر دې هم زموږ ځيني تکړه او د احترام وړ اديبان او شاعران په خپلو ليکنو او شعرونو کې د هغه په شخصيت نيوکه کوي؛ خو که چېرته هغوی د سلطنت د سقوط نه وروسته حالات مشاهده کړي؛ نو په خپلو غلطيو به پوه شي او ښښنه به وغواړي.

په ټولو عثماني واکمنو کې د فاتح وروسته سلطان عبدالحميد دی، چې په علومو او فنونو کې يې ستر خدمت کړی دی. پوهې او علومو ته د خدمت په برخه کې د هغه شخصيت د يوه نابغه حيثيت لري، په نوي ډول د مدرسو د جوړولو کار د سلطان عبدالحميد په وخت کې پيل شو.

سلطان عبدالحميد دومره زړه سواندی انسان وه، چې دغه زړه سواندتوب د هغه ذهني ناروغي ګرځېدلې وه، هغه د هېڅ انسان د وينې تويول نه غوښتل، همدا يې رحمت او شفقت وه.www.fgulen.com

هغه ترکي ليکوالان او سياسي فعالين چې د نويو عثمانيانو او يا هم د ځوانو ترکانو د غورځنګونو غړي وه، هغوی ټول سلطان عبدالحميد ته په نېک نظر نه ګوري، په هغه نيوکه کوي او د پرمختګ دښمن يې ګڼي. د دواړو غورځنګونو غړي د لوېديز د اخلاقو او کلتور نه اغېزمن شوي ول او غوښتل يې، چې په ترکيه کې په هماغه ډول اخلاقي سيستم، سياسي نظام او نور لوېديز قوانين پلي کړي – لکه وروسته چې بيا همداسې وشول - ؛ خو سلطان د هغوی د غوښتونو مخالفت کاوه. کېدای شي، چې د لوېديز پلوو د غوښتنو سره د مخالفت لامل وي، چې ځينې کسان په سلطان باندې نيوکه کوي.

واک ته رسيدل يې

سلطان عبدالحميد د سلطان عبدالعزيز وراره دی، د سلطان عبدالعزيز د لرې کېدو او وژل کېدو وروسته يې وراره پنځم مراد په تخت کېناست، چې يوازې ځو

میاشتې یې واکمني وکړه. وروسته د ځینو ناوړه حالاتو د لیدو او اورېدو په پایله کې لیونی شو او خپل عصبي توازن یې له لاسه ورکړ.

ډاکټر محمد صلابي د عبدالعزیز وروسته د پنځم مراد په اړه داسې لیکي:

کله چې نیمه شپه د خوبه راویښ کړل شو او د عبدالعزیز د لرې کېدو نه خبر شو؛ نو ویره پرې راغله، عقلي قوت یې ملګرتیا پرېښوده او بیا چې کله د حسن جرکسي د وژنې نه خبر شو؛ نو عصبي کمزوري ورته پېداشوه. کله چې مدحت پاشا په خپل لاس د جوړ شوي قانون اعلان کاوه؛ نو د پنځم مراد حالت نور هم خرابېده... تر دې چې بشپړ لیونی شو. په دې وخت کې شیخ الاسلام فتوا ورکړه، داسې چې، کله چې د مسلمانانو واکمن پوره لیونی وي؛ نو د امامت هدف له منځه ځي؛ نو ایا په دې وخت کې یې لرې کول صحیح دي او کنه؟ (بیا ځواب ورکوي) په دې وخت کې د امامت (خلافت) نه د هغه لرې کول صحیح دي.(۸: ۴۴۵-۴۶)

د خپل ورور مراد نه وروسته د پنجشنبې په ورځ د ۱۸۷۶ ز کال د اګست ۱۳ مه د هغه په لاس بیعت وشو، په دې وخت کې یې عمر ۳۴ کاله وه. د بیعت لپاره وزیران او د دولت نور ملکي او فوځي مشران د طوبقبو په سرای کې حاضر شول، په دې ډول د مختلفو ډلو د نمائندګانو لخوا هغه ته د خلافت مبارکي ورکړل شوه. د سلطنت په طول او عرض کې د توپونو سلامي ووهل شوه او جشنونه وشول.(۸:۴۵۱)

کله چې سلطان عبدالحمید واک ته ورسېد؛ نو ټول سلطنت د ستونزو سره مخ وه. د هغه دغه حالت د حضرت علي کرم الله وجهه د خلافت سره یو ډول ورته والی لري. د شلمې پېړۍ ستر مفکر بدیع الزمان نورسي ترکي لیکي: د هغه وخت د سترو فتنو د ختمولو لپاره د حضرت علي (ک) په شان یو شخصیت ته اړتیا وه او هغه (سلطان) په ډېرې ځوانمردۍ سره د هغه وخت د فتنو سره مقابله وکړه.

کله، چې هغه سلطان وټاکل شو؛ نو د خلافت حالات څه په دې ډول ول:

په تونس کې نا امني خپره شوې وه، فرانسويانو او ايټالويانو په مراکش کې لاسوهنې کولې او فتنې يې راپارولې. مصر کې يو ستره تبديلي متوقع وه، عربان نا ارامه ول، لنډه دا چې که ترکيه په کومه نړيواله جګړه کې داخله شي؛ نو ضرور به ماته وخوري.

د کريټ د جزيرې حالات هم هماغه ډول ول، د هغه ځای فوځ او حاکمان د وضعې په حاکمولو ناکامه ښکارېدل؛ ځکه هلته غربيان د يوې خطرناکې بلا په توګه موجود ول او د وتو هېڅ اراده يې نه درلوده. په بالکانو کې روسيې ښکاره مداخله کوله اومخالفتونه او فتنې راپارولې. سلاويانو د بلغاريې اوسېدونکي تحريکول، چې د عثماني سلطنت نه ازادي واخلي.www.fgulen.com

واک ته د رسېدو وروسته يې مدحت پاشا يو ځل بيا د لومړي وزير په توګه وټاکه.

لکه پاس چې مو ذکر کړل، سلطان د خپل ليوني ورور پنځم مراد وروسته خليفه وټاکل شو. دی نږدې ۳۳ کاله د عثماني خلافت واکمن وه او په عثمانيانو کې دويم شخص دی، چې دومره اوږده واکمني کوي. په ۱۹۰۹ ز کال کې د ځوانو ترکانو د يوه پاڅون او نړيوالو توطيو په ملاتړ له واکه ګوښه کړای شو، چې وروسته به پرې په تفصيل سره خبره وکړو.

اساسي قانون

د سلطان عبدالحميد ثاني د واکمنۍ په لومړي کال اساسي قانون جوړ شو، مدحت پاشا چې لومړی وزير وه، هغه يې په جوړولو کې ډېر کوښښ وکړ.

د مدحت پاشا په اړه ويل کيږي، چې هغه غوښتل، تر څو جمهوري نظام رامنځته کړي. تر دې چې د هغه د وفات وروسته هم همدا خبره کېده، چې هغه په ترکيه کې د يوه قانون لرونکي جمهوري نظام غوښتونکی او ملاتړی وه، دا خبره د يادولو وړ ده، چې د جمهوري نظام په موجوديت کې يې د پاچا د منصب او مقام په اهميت

باندې زور اچوه. هغه د مراد (پنځم) د معزولی پر مهال مجلس ته ویلي وه، چې: دولت د پاچا پرته نشي چلېدای.

د دېسمبر په ۲۳-۱۸۷۶ ز کال ماسپښین نږدې یوه بجه د قانون د نافذولو اعلان وشو، د قوي باران د ورېدو سربېره زیات خلک موجود ول؛ خو سلطان نه وه، د ۱۰۱ توپونو د سلامۍ په وهلو سره د قانون د نافذولو اعلان وشو، خلکو خوښي ښکاره کړه او خپل کورونه یې روښانه کړل، په همدې ورځ ماښام ځوانانو جلوس وویسته، د سلطان زنده باد او مدحت پاشا زنده باد نعرې یې وهلې. د دیني مدرسو او فوځي ښوونځیو د زده کوونکو ګڼوالی د لیدو وه، د دېسمبر په ۲۴ مه د یوې ورځپاڼې سرلیک په دې ډول وه:

پرون ورځ د ټول عثماني رعیت لپاره

د خوښۍ د پیلېدو ورځ وه

د هېواد په لر و بر کې خوښۍ ښکاره شوې؛ خو د سلطنت په غیر مسلمو اقلیتونو کې د بالکان د عوامو خوښي نه لیدل کېده، په رومانیه کې خو د قانون پر ضد لاریون وشو؛ ځکه دا خلک د جلا والي غوښتونکي ول، ارمن او یهودان په دې قانون باندې خوښ ول، په استنبول او ادریانیل کې پرتو یونانیانو هم خوښي ښکاره کړه او ښه راغلاست یې ورته وواېه.

د ۱۸۷۶ ز کال قانون ۱۲ برخې او ۱۱۹ مادې درلودې، چې د سلطان د حکومت کولو، د لومړي وزیر د ټاکلو، د وزیرانو او شیخ الاسلام د ټاکلو، د نظامي افسرانو د ټاکلو، د جرګو د واکونو او نورو ذکر په کې شوی وه. (۹: ۲۹۱-۹۷)

سلطان عبدالحمید ثاني د ځینو کړیو په غوښتنه په ۱۹۰۸ ز کال کې یو ځل بیا اساسي قانون نافذ کړ؛ خو په ورپسې کال کې د فوځ یوې برخې د دې قانون د پلي کولو پر ضد د اسلام په نوم بغاوت وکړ، دوی په قسطنطنیه کې د یووالي او پرمختګ د ګوند ځینې غړي ووژل، په دې سره محمود شوکت پاشا راپاڅېده او

سلطان یې د اپریل په ۲۶ د شیخ الاسلام په فتوا له تخته کوز کړ او واک ځوانو ترکانو ته انتقال شو.

مدحت پاشا، فکر او کړنې یې

مدحت پاشا د ډېر وخت لپاره د عثماني ترکانو د لومړي وزیر په حیث دنده اجراء کړه، هغه د عبدالعزیز او پنځم مراد په لرې کولو کې ستر رول ولوبوه. د پنځم مراد د لرې کولو وروسته یې عبدالحمید د مفتي په فتوا واک ته ورسوه، سلطان عبدالحمید، مدحت پاشا یو ځل بیا د لومړي وزیر په توګه وټاکه.

مدحت پاشا په ترکیه کې د جمهوري نظام غوښتونکی وه، هغه غوښتل، چې د سلطان واکونه محدود کړي، په سلطان باندې یې اساسي قانون منظور کړ، هغه په ترکیه کې د یوه پارلماني حکومت نه، چې زیات واک ولري، ملاتړ کاوه.

دا چې مدحت پاشا ځنګه شخص وه، مختلفو لیکوالانو یې په شخصیت باندې لیکل کړي دي. وتلی ترکي لیکوال فتح الله ګولن (په یوه مقاله کې) او ستر عرب مؤرخ ډاکټر محمد صلابي هغه د دونمه یهودانو د تحریک پټ غړی ګڼي او هم یې د عبدالعزیز په وژلو تورنوي.

ډاکټر محمد صلابي لیکي:

سلطان (عبدالحمید) مدحت پاشا لومړی وزیر وټاکه او د دېسمبر په ۲۳-۱۸۷۶ ز کال یې د یوه قانون اعلان وکړ، چې په کې یې د ښاري ازادیو ضمانت ورکړی وه.(۸: ۴۵۱)

فتح الله ګولن لیکي:

مدحت پاشا د دونمه (یهودانو) سره اړیکه درلوده، هغه سره د اروپا ملاتړ موجود وه او د فتنې د اور په تازه کولو کې یې رول لوبوه.

مدحت پاشا د خپلو ملګرو په ملاتړ د سلطان عبدالحمید کاکا سلطان عبدالعزیز وواژه او بیا یې د دې وژنې د پټولو لپاره دا دعوه وکړه، چې سلطان ځان وژنه کړې ده.www.fgulen.com

مدحت پاشا د دونمه یهودانو څخه وه. ماسوني مبغلینو په ختیځ او لوېدیز کې د هغه د ښه توب لپاره تبلیغ کاوه، چې هغه په عثماني امپراتورۍ کې د ازادۍ او اصلاح بیرغ لوړ کړی دی. سیکولرانو هغه ته د قانون د بابا نوم ورکړی وه، هغوی په ورځپاڼو، رسالو او جریدو کې د هغه لپاره ښه کمپاینونه کول، تر دې، چې هغه د عثماني سلطنت د لومړي وزیر څوکۍ ته ورسېده، بیا یې د تخریب او سازشونو لړۍ شروع کړه. د ماسونیانو او یهودیانو ملاتړ ورسره مل وه، د حکومت د پرځولو لپاره یې د ماسونیانو د چلونو نه کار اخیست... مدحت پاشا د یهودي او ماسوني نړیوالو ډلو په مرسته د یوې ټولنې بنسټ کېښود، چې د (یووالي او پرمختګ) ټولنه نومېده... سلطان (عبدالحمید) چې کله د دې یهودي سازشونو نه خبر شو؛ نو هغه یې ژر ونیوه او تبعید یې کړ.(۸: ۴۴۴)

مدحت پاشا به د شراب څښلو په محافلو کې د حکومت ټول مهم او پټ رازونه افشاء کول او په دویمه ورځ به دغه خبرې د استنبول د خلکو په خولو وې. یوه شپه یې خپل اراده (پلان) داسې ښکاره کړ، چې زه به ډېر ژر د عثماني دولت پر ځای د جمهوریت اعلان وکړم او په خپله به یې مشري کوم.

په مدحت پاشا باندې د سلطان عبدالعزیز د وژنې تور هم وه. سلطان عبدالحمید یو کمیسون وګماره، چې د دې په اړه تحقیق وکړي، بیا یې تورن کسان محکمې ته وړاندې کړل، مدحت پاشا مجرم وپیژندل شو او په مرګ یې محکوم کړ؛ خو سلطان عبدالحمید مداخله وکړه او د هغه د مرګ جرم یې په ابدي حبس بدل کړ. مدحت پاشا یې حجاز ته تبعید کړ، چېرته چې د فوځي بندیانو لپاره یو زندان موجود وه.

سلطان عبدالحمید د خپلو اسلافو په شان د خپلې واکمنۍ په اوږدو کې د خپلو اختیاراتو نه استفاده کوله، مدحت پاشا لومړنی شخص وه، چې د هغه د اختیاراتو په مقابل کې خنډ واقع کېده او هغه د دې قربانۍ لومړنی وزګوړی وګرځېده. هغه

پراخه اختیارات (واکونه) چې قانون سلطان ته ورکړي ول، لومړي وزیر (مدحت پاشا) غوښتل، چې هغه محدود کړي؛ ځکه په حکومتي چارو کې هغه دویم مقام درلود او د واکونو اصلي واک د سلطان سره وه.(۴۵۲:۸-۵۳)

د ترکیې او روسیې اړیکې او جګړه

۱- اړیکې

د عثماني ترکیې او روسیې تر منځ اړیکې د سلطان عبدالحمید د واکمنۍ په دوران کې تر ډېره خرابې وې؛ ځکه روسیې پخوا هم د عثماني ترکیې د لاس لاندې سیمو کې خلک د ترکي حکومت پر ضد بغاوت ته هڅول. روسیې غوښتل، چې دغه سیمې (د باسفورس ابنا، توره بحیره اود بالکانو سیمې) تر خپل واک لاندې راولي، هغوی یې د عثمانیانو پر ضد شورش ته هڅول او دا بهانه یې کوله، چې عثمانیان د هغه ځای د عیسوي اوسېدونکو سره ښه سلوک نه کوي او ازادي یې ترې اخیستې ده.

د دواړو هېوادونو تر منځ د کریمیا د جګړې د پیلېدو یو لامل هم همدا سیمې وې، د کریمیا جګړه (۱۸۵۳-۱۸۵۶ز پورې) چې د ترکیې او روسیې تر منځ پېښه شوه او وروسته په کې متحد فوځ (انګلستان او فرانسې) هم برخه واخیسته، انګلستان د روسیې په مقابل کې د ترکیې د ادعا ملاتړ وکړ؛ ځکه د ترکیې په ګټو کې د انګلستان ګټې نغښتې وې. دغه جګړه د روسیې په ماتې او د پاریس په کنفرانس سره پای ته ورسېده.

ډاکټر محمد صلابي لیکي:

روسیې د دیني، سیاسي او اقتصادي لاملونو په وجه غوښتل، چې ځان ګرمو اوبو ته ورسوي. لوی پطرس روسانو ته وصیت کړی وه: د عثمانیانو سره دې

تمدني کشمکش جاري وساتل شي، تر دې چې د هغوی نښه له دې نړۍ څخه ورکه شي.

روسيې په همدې نصحيت عمل وکړ. د سلطان عبدالحميد د واکمنۍ په پېر کې د بالکانو، يونان او د نورو عثماني سيمو خلکو د روسانو او اروپايانو په اشارو بغاوتونه وکړل.(۸:۴۶۰)

پروفيسر انصارالحسن ليکي:

په ۱۸۶۶ ز کال کې د کريټ د جزيرې اوسېدونکو د روسيې په غوښتنه د ترکانو پر ضد د بغاوت بيرغ پورته کړ، يونان يې هم ملاتړ وکړ، په دې سره د روسيې او يونان تر منځ د جګړې خطر رامنځته شو؛ خو اروپايې قومونو مداخله وکړه او په ۱۸۶۹ ز کال کې د کريټ جزيرې داخلي ازادي ترلاسه کړه. (۴: ۶۱۷)

يوازې د کريټ جزيره نه وه، چې روسانو يې ملاتړ کاوه او بغاوت ته يې هڅول، د سربيا، رومانيې، بلغاريي او نورو بالکاني هېوادونو د ازادۍ په تحريکونو کې هم روسيې مستقيم او غير مستقيم لاس درلود.

سيد محمد فضل الله بخاري ليکي:

د مرکزيت په پای ته رسولو سره په ختيځ او لوېديځ کې پروت (عثماني) سلطنت د سياسي يووالي څخه هره ورځ بې برخې کېده او په لرو پرتو سيمو کې غير مسلمانو اقليتونو د نورو په مټ ورانی پيل کړ.(۷: ۵۵)

۲- جګړه

د ترکيې او روسيې تر منځ پخوا هم ډېرې جګړې شوې وې، چې د جګړې مرکز به د بالکان هېوادونه ول. روسيې د پخوا څخه غوښتل، چې د بالکان هېوادونه د خپلې ولکې لاندې راولي. روسيې به د بالکان د هېوادونو عيسايي اوسېدونکي د عثماني ترکيې پر ضد جګړې ته هڅول.

پروفيسر انصارالحسن په تاریخ جدید یورپ کې د ترکيې او روسيې تر منځ د (۱۸۷۷ ز) کال د جګړې لاملونه په دې ډول لیکلي دي.

د ۱۸۷۶ ز کال په اګست کې د ترکيې د ولکې لاندې ولایتونو بوسنیا او هرزګونیا بغاوت وکړ، یو ترکي چارواکی یې وواژه او سربیا او مونټي نیګرو یې هم ملاتړ وکړ.

د ۱۸۷۶ ز کال په اپریل کې د بلغاریې خلکو د ترکانو پر ضد بغاوت وکړ او ترکان یې قتل عام کړل، ترکانو وځپل او هغوی یې باغیان اعلان کړل.

د ۱۸۷۶ ز کال په جون کې د مونټي نیګرو او سربیا خلکو د روسيې په اشاره د بوسنیا، هرزګونیا او بلغاریې د خلکو د ملاتړ لپاره د ترکيې پر ضد د جګړې اعلان وکړ، چې په دې سره حالات نور هم بحراني شول. په زرګونو روسي رضا کار د یوه روسي جنرال په مشرۍ سربیا ته ننوتل.(۴: ۶۱۸-۱۹)

د جګړې د مخنیوي لپاره د ځینو اروپایي هېوادونو لخوا ډېر کوښښونه وشول، مختلف کنفرانسونه راوغوښتل شول، د روسيې لخوا داسې وړاندیزونه وشول، چې ترکانو ومنل؛ خو بیا هم د جګړې مخه ونه نیول شوه؛ ځکه روسيې به بیا څو داسې شرایط وړاندې کول، چې سلطان ته به د منلو نه ول، هماغه وه، چې ۱۸۷۷ ز کال د اپریل په ۲۴ روسيې د ترکيې پر ضد د جګړې اعلان وکړ.

ترکیه یو خوا او سربیا، بلغاریه، روسیه، اسټریا، بوسنیا، هرزګونیا او رومانیه بلخوا ول.

د جګړې احوال د ډاکټر محمد صلابي په کتاب کې داسې لیکل شوی.

رومانیه هم د روس ملګرې شوه، عثمانیانو د روسيې سره ډېر سخت جنګ وکړ، روسي فوځ د دانیوب د سیند نه تېر شو او د عثماني دولت ډېرې سیمې یې د خپلې ولکې لاندې راوستې، لکه تېره نو او نیقو لبلي، چې اوس د بلغاریه هېواد سیمې دي. په دې ډول روسيې مهمې سیمې ونیولې. روسي فوځ ته د ماتې ورکولو لپاره سلطان په خپل فوځ کې ځینې تغیرات راوستل، روسيې کوښښ وکړ، چې د

پلیونا (Plevna) ښار ونیسي، دا بالکانو ته تلونکې مهمه بندرګاه وه؛ خو د عثماني فوځ تکړه سپه سالار عثمان پاشا روسي فوځ ته ماتې ورکړه او هغوی یې شا تګ ته اړ کړل. روسیې د خپل ډېر فوځ سره بیا حمله وکړه؛ خو بیا یې ماته وخوړه، د عثمان پاشا د تکړه والي په اړه سلطان یو ځانګړی فرمان صادر کړ، چې په کې یې د عثمان پاشا ډېره ستاینه کړې وه.

کله چې روسان د دغه تکړه مشر په مقابل کې ناکام شول؛ نو خپله پالیسي یې بدله کړه، د ښار محاصره یې پیل کړه او عثماني دفاعي فوځ ته یې د سامان د رسولو لاره یې بنده کړه، سربېره پر دې یې په ښار باندې حمله هم وکړه، چې روسي قیصر هم په کې شامل وه، د رومانیې امیر چې یو لک فوځ یې درلوده د روسیې سره مرسته وکړه، په دې جګړه کې روسي فوځ برلاسی وه، د روسي فوځ ټوله شمېره دوه نیم لکه شوه، هغوی د دریو کرښو په جوړولو سره عثمانیان محاصره کړل؛ خو عثمانیانو د عثمان پاشا په مشرۍ ډېره سخته مقابله کوله، د عثمانیانو شمېر ۵۰ زره وه؛ خو ډېر جرأت او کمال یې وښود، هغوی نه یوازې دفاع کوله، بلکې د هغوی د حملو مخنیوی یې هم کاوه، د عثمانیانو په زړه کې همدا خبره تېرېده، چې یا به بریالي کېږو او محاصره به له منځه وړو او یا به ټول شهیدان شو او د الله تعالی رضا به ترلاسه کړو.

عثمانیانو د عثمان پاشا په مشرۍ حملې کولې، زیات فوځیان یې شهیدان شوي وه... خو بیا هم یې د روسانو لومړۍ محاصروي کرښه ماته کړه، دویمه یې هم ماته کړه، د دښمن ډېر توپونه یې لاس ته ورغلي وه... کله چې یې د دریمې کرښې د ماتولو کوښښ کاوه، مسلمان مشر په همدې وخت لړ کې ځه ټپي شو... هغه ښار ته د ننوتلو کوښښ کاوه؛ خو روسي فوځ ښار ته داخل شوی وه، دښمن د څلور خواوو څخه اورونه ورول، پای عثمانیان مجبور شول، چې تسلیم شي. دا پېښه په ۱۸۷۷ ز کال کې رامنځته شوه او عثماني مشر (عثمان پاشا) هم وسله وغورځوله... عثمان پاشا یې په دېسمبر کې روس ته ولیږه.(۸: ۴۶۰-۶۱)

د پلیونا د ماتې وروسته د ترکي فوځ قوت کم شو، د ۱۸۷۸ ز کال د جنورئ په ۲۰ روسي فوځ ادریا نیل ته ورسېد، په دې سره سلطان د سولې غوښتنه وکړه او د مارچ په ۳ مه یې د سان ستېفانو په تړون باندې لاسلیک وکړ.(۴: ۶۲۲)

د سان ستېفانو او برلین تړونونه

د سان ستېفانو تړون د سلطان عبدالحمید لخوا د روسانو سره لاسلیک شو، سلطان مجبور وه؛ ځکه چې روسان نور د سلطان پلازمېنې استنبول ته نږدې شوي وه او د ډاکټر صلابي د لیکنې له مخې د پلازمېنې نه یوازې پنځوس کیلومتره لرې وه.

ډاکټر صلابي لیکي.

روسي استازي له مخکې څخه لیکل شوي شرطونه راوړل او غوښتنه یې وکړه، چې دا باید لاسلیک شي، که چېرته یې لاسلیک نکړي؛ نو روسي فوځ به مخکې تګ شروع کړي او استنبول به ونیسي. عثماني دولت سره د لاسلیک پرته بله لاره نه وه. تړون لاندې مادې درلودې.

۱- توره بحیره سرحد وټاکل شو او ازاده یې اعلان کړه.

۲- سربیا ازاده (خودمختاره) اعلان شوه.

۳- بلغاریه هم ازاده اعلان شوه؛ خو سلطان ته به یو څه اندازه پیسې د باج په ډول ورکوي.

۴- د رومانوي دولت بشپړه ازادي.

۵- عثماني دولت به د ارمني، نصراني او سرکس قومونو بشپړه ساتنه کوي.

۶- عثماني دولت به د کریټ د جزیرې د نصرانیانو د حالت د ښه کولو لپاره اقدامات کوي.

۷- عثماني دولت به د جګړې ۲۵۰ میلیونه د سرو زور لېږې تاوان ورکوي، که روس وغواړي؛ نو د دې پیسو په بدل کې ځینې سیمې په خپله ولکه راوستی هم شي.

۸- باسفورس او دردا نیل به د جګړې او سولې په دواړو حالاتو کې روسي فوځ ته خلاصې وي.

۹- د بلغاریې مسلمان اوسېدونکي چې هر خوا وغواړي، هجرت کولای شي.

په دې تړون باندې د ۱۸۷۸ ز کال د مارچ په ۳ مه لاسلیک وشو، کله چې د عثماني دولت لخوا صفوت پاشا په دې تړون باندې لاسلیک کاوه؛ نو سترګې یې د اوښکو څخه ډکې وې، ښکاره ده، په دې تړون کې داسې شرطونه وه، چې د عثماني دولت د هلاکت سبب شول.(۸: ۴۶۲-۶۳)

د وتلي مؤرخ کیټل بي له نظره: دا تړون د روسیې لپاره یوه بې ساري بریا وه، روسیې د کریمیا په جګړه کې بایللی ذلت او رسوایي بېرته جبران کړه، بالکان یې په خپله ولکه کې راوسته، بلغاریه یې د خاورې برخه شوه او په توره بحیره کې یې بیا لاس وهنه پېل شوه.

د بالکان په هېوادونو کې د روسیې د نفوذ پراخېدل او توره بحیره په بشپړ ډول د روسیې لاس ته ورتلل، د انګلستان د ګټو سره په ټکر کې وه. د اتریش لپاره د روسیې د لاس لاندې د یوې سترې بلغاریې منځته راتګ د منلو نه وه... رومانیه هم د روسیې نه خفه وه؛ ځکه سربیا ترې روسیې اخیستې وه، د یونان سیمه (موناسټر) بلغاریې ته ورکړل شوې وه. اتریش او انګلستان تش لاس پاتې وه.

انګلستان په تړون باندې د دویم ځل غور (نظر ثاني) غوښتنه وکړه، انګلستان ویل، چې د ختیځ مسئله تل د اروپایي هېوادونو لخوا حل شوې ده، روسیه یې د حل کولو هېڅ حق نلري.(۴: ۶۲۳-۲۴)

خو، ډاکټر صلابي بیا په دې موضوع کې د انګلستان شاملول د سلطان عبدالحمید کار ګڼي، هغه لیکي:

سلطان اصلاً په جګړه کولو خوښ نه وه، هغه تړون تصديق نه کړ او د لوړې سطحې ډيپلوماتيکې هلې ځلې يې پيل کړې، تر څو بريالى شو، چې انګلستان د ځان ملګرى کړي، د دې لپاره يو بل کنفرانس جوړ شو، چې د برلين کنفرانس نوميږي. هدف ترې دا وه، چې يو خوا د سان سټيفانو د تړون اغيز کم کړي او بلخوا روسيه د انګلستان نه وويروي، تر څو روسيه جګړه ونکړي. دې کنفرانس عثماني دولت ته لږ ګټه وکړه او د مخکيني تړون په نسبت يې تاوان کم وه.(۸: ۴۶۳)

د سان سټيفانو په تړون باندې د دويم ځل غور کولو لپاره د ټولو اروپايي هېوادونو کنفرانس په برلين کې د جون په ۱۳-۱۸۷۸ ز کال کې پيل شو. بسمارک يې مشري کوله، چې د يوه ايماندار دلال دنده يې سرته ورسوله، د ډيزرائيلي په څېر يو چالاکه سياستوال د انګلستان نمائنده وه، د دې کنفرانس موخه د ترکيې ښه والى غوښتل نه ول؛ بلکې د سان سټيفانو تړون د انګلستان او اسټريا د ګټو سره برابرول يې موخه وه، د جولايي په ۱۳ په دې تړون باندې لاسليکونه وشول.(۴: ۶۲۴)

د برلين تړون د لاندې مادو په اساس لاسليک شو.

۱- د بلغاريې خودمختاري ومنل شوه او حدود يې تغير شول.

۲- د يونان سرحد د شمال خواته لږ پراخه کړل شو؛ خو په دې ټول پوهېدل، چې يونان په جګړه کې ښکېل نه وه او د سان سټيفانو د تړون پورې يې اړه نه درلوده.

۳- بوسنيا او هرزګونيا يې د اسټريا پورې ونښلول.

۴- بسارابيا يې د رومانيې نه جلا کړه او د روسيې پورې ونښلول شوه.

۵- سربيا او توره بحيره خودمختاره اعلان شوه.

۶- د جګړې تاوان، چې ۲۵۰ ميليونه د سرو زرو لېرې وه، په ترکيه پرېښودل شو.

۷- په عثماني دولت باندې دا ومنل شوه، چې په محکمو کې به د هر ډول مذهب او ملت لرونکو خلکو شاهدي مني.

۸- د کریټ په جزیره کې به د نصرانیانو د فلاح او ښه والي لپاره کار کیږي.

د جرمني بسمارک ځکه د دې کنفرانس د جوړېدو غوښتنه وکړه، چې د روسیې او انګلستان جګړه ټولې اروپا ته خپره نشي او د جرمني یووالي ته زیان ونه رسیږي، ځکه د چې د جرمني د یووالي لپاره ډېر کوښښ شوی وه. هغه (بسمارک) ستر هېوادونه دې کنفرانس ته راوغوښتل، تر څو د سان سټیفانو په تړون باندې بیا غور وکړي او د روسیې او ترکیې تر منځ د پېښ شوي جنګ د پایلو په اړه پرېکړه وکړي.(۸: ۴۶۴)

د انګلستان سره اړیکې

د انګلستان او عثماني ترکیې تر منځ اړیکې زیاتره وخت د انګلستان د ګټو پورې تړلې وې. انګلستان به زیاتره وخت د روسیې په مقابل کې د ترکیې د دریځ ملاتړ کاوه، تر دې چې د کریمیا په جګړه کې یې د ترکیې په ملاتړ جګړې ته ودانګل او روسیې ته یې ماتې ورکړه.

لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه، د سان سټیفانو په تړون کې ترکیې ته ډېر زیان اوښتی وه، چې دغه زیان په بالکانو کې د انګلستان نفوذ هم تر پوښتنې لاندې راوستی وه، هماغه وه، چې انګلستان په دغه تړون باندې د بیا غور کولو غوښتنه وکړه او د برلین کنفرانس جوړ شو، په کومو سیمو کې چې ترکیې نفوذ درلود او په سان سټیفانو تړون کې روسیې ته پرېښودل شوې وې، د برلین کنفرانس نه وروسته د روسیې د نفوذ له ساحې ووتې او د انګلستان نفوذ په کې پیاوړی شو.

دا چې ولې انګلستان په ترکیه او شاوخوا سیمو (بالکان هېوادونو) کې د روسیې نفوذ نه خوښوه، په دې اړه پروفیسر انصارالحسن داسې لیکي:

انګلستان په ترکیه کې د روسیې اغېز نه خوښوه. انګلستان غوښتل، چې د روسیې په مقابل کې باید ترکیه د یوه خنډ په شکل شتون ولري؛ ځکه دا (خنډ) په لوی هند او د روم په بحیره کې د انګلستان د موجودیت لپاره ډېر مهم وه. د دانیال په دره او په قسطنطینیه باندې د ترکیې حاکمیت ځکه مهم وه، تر څو هند ته بحري تلونکې لاره په امن وي.(۴: ۳۷۳)

د فلسطین په اړه یې پالیسي

فلسطین د دویم راشد خلیفه په وخت کې د مسلمانانو لخوا فتحه شو. د صلیبي جګړو په اوږدو کې د لږ وخت لپاره صلیبي لښکرو ونیوه؛ خو بیا سلطان صلاح الدین ایوبي بېرته ازاد کړ او د خپلې ولکې لاندې یې راوست... په ۱۵۱۸ ز کال کې د حرمینو کلي ګانې عثماني سلطان لومړي سلیم ته وسپارل شوې او په مستقیم ډول د عثماني امپراتورۍ د واک لاندې راغلل. د څو پېړیو وروسته یهودانو یو ځل بیا د فلسطین د نیولو کوښښ پیل کړ.

یهودان په نړۍ کې تیت او پرک پراته وه، زیاتره یې په لوېدیز کې اوسېدل، دوی یو ځانګړی یهودي دولت نه درلود، هماغه وه، چې د ۱۹مې پېړۍ په اوږدو کې یې د یوه جلا او خپلواک یهودي دولت د جوړولو لپاره هڅې پیل کړې. فلسطین په دغه وخت کې د عثماني امپراتورۍ د ولکې لاندې وه. ماسوني یهودانو د لومړي ځل لپاره خپل نمائنده قره صو سلطان عبدالحمید ته ور ولېږه، چې د هغه نه د فلسطین د لاسته راوړلو غوښتنه وکړي، تر څو هلته یهودان د ځان لپاره مستقل دولت جوړ کړي؛ خو سلطان د هغه غوښتنه رد کړه.

عبدالله ناصح علوان په خپل کتاب کې سلطان ته د قره صو د ورتګ او د سلطان د ځواب په اړه داسې لیکي:

د یهودانو لومړنی اقدام داسې پیل شو، چې یهودیانو فلسطین ته د رسېدو او په هغه باندې د قابض کېدو طرحه یې جوړه کړه او په دې لړ کې یې لومړنی اقدام دا وکړ، چې د یهودو تر ټولو ستر بډای (قره صو) چې د ماسوني ګوند د مشرانو څخه

هم وه، سلطان عبدالحميد ته يې د استازي په توګه ور واستوه او سلطان ته د وروستلو دپاره يې واسطه (عارف بيګ) شو، کله چې قره صو د سلطان عبدالحيمد دربار ته ورغی؛ نو په صراحت سره يې ورته وويل، چې زه د ماسوني استازی يم، چې ستاسې عالي حضور ته را استول شوی يم او پينځه ميليونه طلايي لېرې مو ستاسې شخصي خزانې ته راوړي او سل ميليونه طلايي لېرې مو ستاسو بيت المال ته د بلا سوده پور په توګه درته راوړي، په شرط د دې چې موږ ته په فلسطين کې څه امتيازات راکړئ.

دا خبرې چې کله سلطان عبدالحميد واورېدلې، د مخ بڼه يې بدله شوه او د قهر او غوسې نښې يې په څېره کې څرګندې شوې او هغه سړي ته چې دغه يهودي يې ور وستی وه، مخ ور واړوه او ورته يې وويل، چې: آيا ته پوهېږې، چې دغه خنزير څه غواړي؟ بيا يې قره صو ته مخ ور واړوه او په ډېر لوړ اواز او غضبناکه لهجه يې ورته وويل، چې: رانه ووزه اې سپکه او ذليله.(۱۱: ۱۳)

ډاکټر توفيق الواعي هم دې ته ورته کيسه کوي؛ خو هغه د عارف بيګ نوم کمال بک ليکلی دی، چې کېدای شي، موخه يې ترې هماغه عارف بيګ وي.

سلطان د قره صو غوښتنه رد کړه او هغه يې بېرته وشړه؛ خو يهودان په ارام نشول. په ۱۸۹۷ ز کال کې يې خپل مشهور سياستوال او ستر يهودي مفکر هرتزل بيا ور ولېږه، تر څو د سلطان نه بيا د فلسطين غوښتنه وکړي او هلته د ځان لپاره مستقل يهودي دولت جوړ کړي، د هرتزل سره يو يهودي ملا موسی ليفي هم ملګری وه؛ خو دا ځل هم سلطان د هرتزل غوښتنه رد کړه او نا هيلي يې ولېږه.

ډاکټر توفيق الواعي د هرتزل د غوښتنې په باره کې د سلطان عبدالحميد ځواب داسې ليکي:

.... سلطان په غصه شو او په چيغه سره يې وويل: د وطن ځمکې نه پلورل کيږي، هغه ملکونه چې د وينو په بدل کې تر لاسه شوي نه پلورل کيږي؛ مګر په هماغه ارزښت سره.

هرتزل د یاداشت په خپله کتابچه کې له سلطان عبدالحمید سره د ملاقات په ترڅ کې د هغه له خبرو دغه وینا نقل کړې، هغه لیکي: او ماته سلطان عبدالحمید نصحیت وکړ، چې په دغه لاره کې بل هېڅ قدم وانه خلم؛ ځکه دی نه غواړي، چې د فلسطین له یوې لوېشت ځمکې څخه تېر شي؛ ځکه هغه د ده ملکیت نه دی، بلکې هغه د هغه اسلامي امت ملکیت دی، چې د هغې لپاره یې جګړه کړې ده او د همدغې ځمکې خاورې یې د هغې د بچیانو په وینو لندې کړې دي. همدارنګه یې ماته نصیحت وکړ، چې: یهودان دې په میلیونونو پیسې وساتي (یانې زه یې نه غواړم) او ویې ویل: که یوه ورځ زما امپراتوري تجزیه شوه؛ نو تاسې به یې له پیسو پرته اخلئ؛ خو دا چې زه ژوندی وم؛ نو زما په بدن کې د چاړې کارول په ما باندې له دې څخه ډېر اسانه دي، چې زه فلسطین ووینم، چې زما له امپراتورۍ څخه جلا شوی دی او دا ناشونی کار دی.(۶: ۲۳۵-۲۳۶)

دا وه، د سلطان عبدالحمید ثاني پالیسي او نظر د فلسطین په اړه، چې درلوده یې، د هغه د واکمنۍ تر پایه پورې فلسطین د عثماني واکمنۍ د واک لاندې پاتې شو او په ډېره مېړانه یې د یهودي توطئو سره مقابله وکړه، فلسطین یې وساته؛ خو یهودو په ارامه پرېنښود، حکومت یې پرې چپه کړ، چې له ده وروسته یې وکولای شول، په اسانۍ سره فلسطین تر لاسه کړي.

پان اسلامیزم

اسلام د یوه دین په توګه د لومړي سره ټول مسلمانان اتحاد او یووالي ته رابللي دي، په دوی کې یې هر ډول نژادي، قومي، ژبني او نورې برترۍ منع ګرځولي دي او د برترۍ معیار یې ورته تقوا ټاکلی دی، چې د دې خبرې ذکر د قران شریف په ګڼو ایاتونو او د احادیثو په مبارکو کتابونو کې شوی دی.

د اسلام په پېل کې د راشده خلفاوو د خلافت پر مهال ټول مسلمانان د یوه خلیفه او امام د مشرۍ لاندې راټول ول. وروسته چې د اسلامي حکومت ساحه لویه او پراخه شوه؛ نو حکومتونه هم ډېر او مختلف شول، مسلمانان د ډېرو حکومتونو لرونکي شول. د ۱۷ مې، ۱۸ مې او ۱۹ مې زیږدي پېړیو په اوږدو کې غربیانو

وکولای شول، چې ځینې مسلمان هېوادونه ونیسي او په مستقیم یا غیر مستقیم ډول یې د خپل اغېز لاندې راولي.

عثمانیان چې د وسلو او مهماتو له پلوه کمزوري ول، نه یې شو کولای، چې د هغوی سره جګړې وکړي او خپلې دلاسه ورکړل شوې سیمې بېرته ونیسي؛ ځکه چې عثماني دولت ډېر کوچنی او کمزوری شوی وه، بلخوا د اسلامي نړۍ زیات شمېر مسلمان هېوادونه یا خپلواک وه او یا لکه د لوی هند په څېر د انګریزي ښکېلاک د ولکې لاندې ول. شمالي افریقا کې فرانسې یو شمېر سیمې لاندې کړې وې. خو، یوازې انګریز او فرانسه نه ول، چې عثماني خلافت ته یې ستونزې جوړولې او هېوادونه یې لاندې کول، بلکې روسیه هم د دې سترې لوبې وتلې لوبغاړې وه، روسیې په بالکانو کې د عثماني خلافت د واک لاندې سیمو کې خلک شورش ته هڅول، د عثمانیانو سره یې جګړې کولې او هڅه یې کوله، چې عثماني خلافت له منځه یوسي، د خلافت د له منځه وړلو فکر د ۱۸ مې ز پېړۍ په لومړیو د روسي لوی پطر لخوا د روسانو په غوړونو کې پو شوی وه. په همدې ډول روسانو د بخارا، سمرقند، قفقاز، افغانستان او شاوخوا نورو مسلمانو هېوادونو نیولو ته هم لاس ور اوږد کړی وه.

په ۱۹ مې او ورپسې پېړۍ کې یو شمېر مسلمان مفکرین رامنځته شول، چې د نړۍ ټول مسلمانان په ځانګړي ډول مشران یې اتحاد او یووالي ته رابلل، دوی یې د لوېدیز د استعمار د زیانونو نه ویرول او تأکید یې پرې کاوه، چې په خپلو کې سره یو شي، لاسونه سره ورکړي او د لوېدیز استعمار پر ضد یوه ځانګړې، قوي او خپلواکه سیاسي او نظامي ټلواله جوړه کړي. همدغه فکر ته د پان اسلامېزم نوم ورکړل شوی دی، چې مانا یې د مسلمانانو یووالی (اتحاد المسلمین) ده.

دا چې د دې فکر لومړی رامنځته کوونکی یا په اصطلاح مجدد څوک دی، په دې اړه ما دوه مختلف نظریات ولوستل.

د تاریخ ترکیې لیکوالان لیکي:

که د اسلامی نړۍ د سیاسي یووالي لپاره د لومړني کوښش په اړه مالومات وکړل شي؛ نو هغه شاه ولي الله وه، چې په خپل کتاب (حجة الله البالغه) کې یې په ټولې اسلامي نړۍ باندې تأکید کړی، چې په یوې کړنلارې (منشور) سره راټول شي او د اسلام د لوړوالي لپاره کار وکړي.(۹: ۲۷۹)

خو، د معاصر نړیوال اسلامي خوځښت بنسټ ایښودونکی بې له شکه، چې افغان سید جمال الدین دی، د هغه د کوښښونو له امله وه، چې په اسلامي نړۍ کې یوه ویښتیا او د یووالي فکر رامنځته شو. د افغان سید سفرونه، تقریرونه، لیکنې او مبارزه وه، چې ختیځ یې د لوېدیز د استعمار او کلتوري یرغل نه خبر کړ، دا فکر یې ورکړ، چې د هغوی د اخلاقو او کلتور پر ځای د هغوی د سائنس او ټکنالوجۍ سره مینه وکړئ.

استاد مرتضی مطهري لیکي:

شک نشته، چې د وروستیو سلو کلو د خوځښتونو راخوټوونکی علامه سید جمال الدین افغاني وه، چې په اسلامي نړۍ کې یې راویښونه پېل کړه او د مسلمانانو ټولنیز دردونه یې په ځانګړې واقع بینی بیان او د سمونې لار یې وښوده.(۵: ۱۰)

کله، چې د اسلامي یووالي او نړیوال اسلامي فکر د رامنځته کېدو خبره کیږي؛ نو د افغان سید جمال الدین نوم یې په سر کې ذکر کیږي. هغه افغان سید وه، چې اسلامي فکر یې را ژوندی کړ، مسلمانان یې د لوېدیز د استعمار نه وویرول، هغوی ته یې ور وښوده، چې استعمار د مسلمانانو د وروسته پاتې والي اصلي لامل دی. مسلمانان یې په دې پوه کړل، چې مسلمانان باید د لوېدیز د اخلاقو او کلتور پر ځان د هغوی د سائنس او ټکنالوجۍ سره مینه ولري، د هغوی د کلتور او د ژوند د مادي فکر له خپلولو څخه ډډه وکړي.

محمد ابوریه لیکي:

یواځینی هدف چې سید یې په لاسته راوړلو کې ډېر زیار ویسته او په دغه لاره کې د ډېرو ستونزو سره مخ شو، هغه د اسلامي هېوادونو د خلکو د ژوند د سطحې

لوړول، یووالی د وروروليٰ رامنځته کول او د مسلمانانو د برابرئ لپاره کار کول وه.(۲: ۵۵)

ډاکټر محمد صلابي لیکي:

د سلطان عبدالحمید د حکومت په اوږدو کې په لومړي ځل د اسلامي یووالي فکر رامنځته شو او په ۱۸۷۶ ز کال کې چې سلطان عبدالحمید په تخت باندې کېناست؛ نو د یوه تحریک (خوځښت) بڼه یې خپله کړه، کله چې سلطان عبدالحمید لږ ارام شو او د غرب ځپلیو ذهنونو نه یې خلاصون ترلاسه کړ او واک یې په بشپړ ډول په لاس کې ونیوه؛ نو د اسلامي یووالي (پان اسلامېزم) د فکر په پلي کولو یې پیل وکړ.(۸: ۴۶۵)

سید جمال الدین افغان په ترکیه کې د اوسېدو پر مهال د لومړي ځل لپاره دغه فکر رامنځته کړ، چې مسلمانان باید د لوېدیز د استعمار او د روسیې د پراختیا غوښتنې پر وړاندې یوه قوي سیاسي او نظامي جبهه جوړه کړي. عثماني خلیفه لیدل، چې عثماني لویه امپراتوري یې د تجزیې د ستر خطر سره مخ ده؛ نو د افغان سید دغه نظر یې ومنه او د پلي کولو لپاره یې کوښښ پیل کړ، تر څو عثماني ستره امپراتوري د تجزیې څخه وساتي او هم د مسلمانانو د خلیفه نوم تر لاسه کړي.

ډاکټر شاه عبدالقیوم لیکي:

افغان سید چې له دغه نظر سره توافق درلود او د مسلمانانو تر منځ د اتحاد د رامنځته کولو هڅه یې کوله؛ نو په همدې خاطر کله، چې ترکیې ته راغی؛ نو د سلطان عبدالحمید په وړاندیز یې په هندوستان، افغانستان او مصر کې خپلو همفکرانو او دوستانو او همدا راز د عراق او ایران اهل تشیع علماوو ته پېغام ولېږه، تر څو د اسلام د خلیفه مقام ته د سلطان عبدالحمید د رسېدو لپاره لار هواره کړي او خپله همکاري ورسره وکړي (۱۸۹۲ ز).(۱۰: ۱۱۵)

سلطان عبدالحمید د پان اسلامېزم نظریه او فکر چې د افغان سید جمال الدین لخوا رامنځته شوی وه، خپل کړ او د هغه پواسطه یې غوښتل، چې عثماني اسلامي

امپراتورۍ د تجزيې څخه وژغورې، خپل ځان د ټولو مسلمانانو خليفه کړي او هم د دې نظريې په ملاتړ د روسيې د پراختيا غوښتنې او د انګليس او فرانسې استعماري سياست سره مبارزه وکړي؛ خو د سلطان دغه سپېڅلی ارمان د يهودي ماسوني ډلې او همفکرو په واسطه يې سرته رسېدو ته پرېنښودل شو.

له واکه ګوښه کول او پاتې ژوند يې

سلطان عبدالحميد ثاني د عثماني خلافت ۳۴ م واکمن وه. د ده پر ضد د ځوانو ترکانو يو خوځښت د تېرې پېړۍ په اتيايمو او نوي يمو کلونو کې رامنځته شو، دوی د يووالي او پرمختګ په نوم يو ګوند هم درلوده، چې وتلي ليکوال، مفکرين، ژورنالستان او روشنفکران يې غړي وه. دوی د سلطان د واکونو کمول غوښتل، دوی غوښتل، چې يو ډول مشروطه سلطنت بايد رامنځته او د سلطان واکونه محدود کړل شي. د يووالي او پرمختګ ګوند د پخواني قانون پلي کول غوښتل او هم يې غوښتنه کوله، چې پارلمان ته بايد بيا د کار د پېلولو اجازه ورکړل شي.

ډېرو ليکوالانو او پوهانو دا خبره ثابته کړې ده، چې د دې خوځښت زياترو غړو د ماسوني يهودي خوځښت سره فکري يووالی درلوده، د هغوی په اشارو يې کارونه سرته رسول، د هغوی لپاره يې د سلطان پر ضد کودتا وکړه او له واکه يې ګوښه کړ.

د يووالي او پرمختګ د ګوند د خوځښت په تحريک کې د ماسوني يهودانو رول وتلي عرب مؤرخ دوکتور علي محمد صلابي هم ذکر کړی دی. هغه ليکي:

.... د سلطان خبر رسوونکې ادارې هغه د دې خوځښت نه خبر کړی وه او بشپړ مالومات يې ورکړي وه؛ خو اوس دا خوځښت ډېر پياوړی شوی وه او غړي يې په ولکه کې راوستل ډېر ستونزمن کار وه، د هغوی حوصلې ډېرې لوړې وې، هغوی د سلانيک، مناسترا او د سوسن د سيمو خلک چمتو کړي ول، چې د قانون د پلي کولو لپاره غږ لوړ کړي او هم پارلمان ته د کار د پېلولو د اجازې غوښتنه وکړي. دا پېښه د ۱۹۰۸ ز کال په جولايي کې رامنځته شوه. ډېر لاملونه شته، چې

ولې په دې وخت کې د يووالي او پرمختګ ګوند سلطان عبدالحميد له واکه ګوښه نه کړ؟ چې يو څو يې دلته ليکو.

١- په ١٩٠٨ ز کال کې د يووالي او پرمختګ د ګوند سره پوره قوت موجود نه وه.

٢- سلطان عبدالحميد د هغوی په اړه نرمه پاليسي خپله کړې وه، د هغوی د غوښتنو احترام يې وکړ او د قانون پلي کول يې اعلان کړل.

٣- عثماني قوم د سلطان سره ډېره مينه درلوده. د يووالي او پرمختګ د ګوند په کمېټه کې دا جرأت موجود نه وه، چې د فوځ دننه د سلطان پر ضد پروپاګند وکړي؛ ځکه فوځ د سلطان ډېر زيات احترام کاوه.

خو، وروسته د ١٩٠٨ ز کال د اپرېل په مياشت کې ځوانو ترکانو د سلطان عبدالحميد ثاني پر ضد بغاوت پيل کړ او هغه يې د اپرېل په ٢٦ مه د شيخ الاسلام د فتوی په اساس له واکه ګوښه کړ.

نسيم احمد ليکي:

سلطان په ١٩٠٨ ز کال کې بېرته د قانون د پلي کولو اعلان وکړ، د قانوني مجلس د احياء کولو وروسته سلطان يو ځل بيا د قانون لغوه کولو فکر وکړ. په ١٩٠٩ ز کال کې د حيدر پاشا لخوا د ريل ګاډي د پټلۍ د يوه ټرمينل د پرانستلو پر مهال د فوځ يوې برخې د شريعت په نوم د دې قانون پر ضد ودرېدل او په قسطنطينيه کې يې د يووالي او پرمختګ د ګوند څو غړي ووژل، په دې سره محمود شوکت پاشا د سلانيک نه فوځ راوسته، قسطنطيني ته راغی، باغيان يې وټکول او مشران يې ورته په دار وځړول، د شيخ الاسلام نه يې د سلطان د معزولی فتوا د ١٩٠٩ ز کال د اپريل په ٢٦ راواخيسته او د قانوني مجلس (پارلمان) لخوا يې تائيد کړه او سلطان يې له تخته کوز کړ، سلطان يې د يلدز د قصر نه سلانيک ته ولېږه او هلته يې په قصرالجيش کې نظربند کړ، چې وروسته د ١٩١٨ ز کال د فبرورۍ په ١١مه ومړ.(٣: ١٠٥)

ځوان ترکان

لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه، د یووالي او پرمختګ ګوند وکولای شول، چې سلطان عبدالحمید له سلطتنه کوز کړي او واک په خپل لاس کې ونیسي. ځوان ترکان د همدغه یووالي او پرمختګ د ګوند غړي ول، چې د ۱۹ مې پیړۍ په وروستیو کې یې لومړی پټ او وروسته په ښکاره ډول فعالیت کاوه. ډېری غړي یې د سلطان لخوا تبعید شوي او ځینې بندیان شوی هم وه.

ډاکټر محمد صلابي لیکي:

د نولسمې پېړۍ په نیمایي کې د عثماني قوم هغه ځوانان چې لیک او لوست یې کولای شو، د فرانسې د انقلاب د هغو افکارو نه، چې په پایله کې یې په فرانسه کې جمهوري نظام، قومیت او سیکولریزم په څېر افکار رامنځته شوي وه، ډېر اغېزمن شوي وه. دا خلک د ایټالیې د هغه قومي خوځښت نه هم اغېزمن شوي وه، چې مشري یې مازیني کوله... د ۱۸۶۵ ز کال په اوږدو کې د عثماني قوم دې لوستو خلکو د استنبول د یوې لرې پرتې سیمې بلګراد په یوه باغ کې په یوه موضوع باندې خبرې کولې.

دې خلکو چې په کومه موضوع باندې خبرې کولې، د سیاست سره یې اړیکه درلوده، کله چې دوی د بڼ څخه بهر راوتل؛ نو د یوې پټې ټولنې د جوړېدو پرېکړه یې کړې وه، هماغسې لکه په ۱۸۳۱ ز کال کې چې د ایټالیې مازیني یې اساس ایښی وه او موخه یې دا وه، چې د جمهوریت د بیرغ لاندې د ایټالیې یووالی رامنځته کړي. د ترکیې دې ځوانانو د خپلې ټولنې نوم (اتفاق الحمیت) کېښود، په دې ځوانانو کې هغه شاعر هم موجود وه، چې وروسته یې ډېر شهرت ترلاسه کړ (نامق کمال). دې خلکو فکر وکړ، چې لومړی کار باید دا وي، چې د ټولنې خلک باید د خپلو سیاسي حقوقو څخه خبر شي او چمتو شي، چې د لاسته راوړلو لپاره یې کوښښ وکړي. په دې ډول نصراني ټولنې، چې د عثماني دولت څخه یې د جلا والي غوښتنه کوله او نورو هېوادونو ته یې د مداخلې زمینه برابروله، د هغوی مخه به ونیول شي او د بهر نه د مرستو بهانه به یې هم پای ته ورسیږي. دې خلکو فکر کاوه،

هېواد چې د کومو حالاتو سره مخ دی، د دې حالاتو (خرابو حالاتو) څخه د وتو یوازینی لاره یې د جمهوري نظام منځته راوړل دي. (۸: ۴۹۷-۹۸)

ځوان ترکان څوک وه ؟ د تاریخ ترکیي لیکوالان دې پوښتنې ته داسې ځواب ورکوي.

ځوان ترکان تعلیم یافته، ذهین، سنجیده او وطنپرست وه، په هغوی کې فوځیان او ښاري خلک شامل ول، ځینو ځوانو ترکانو د اروپا سیاحت کړی وه او د هغوی د افکارو او قانون ژوره مطالعه یې کړې وه. هغه څه چې ورته ګټور او ښه ښکاره شوي وه، ترې أخذ یې کړل.(۹: ۳۰۴)

ابوالحسن علي ندوي د خپل مشهور کتاب (په اسلامي نړۍ کې د اسلام او لوېدیز والي کړکېچ) په یوه لمنلیک کې د خالده ادیب خانم (چې د دې خوځښت غړې وه) د کتاب په حواله د ځوانو ترکانو په اړه داسې لیکي:

د اتحاد او پرمختګ د مجلس ځوانان کم رتبه حکومتي مأمورین او یا پوځي افسران وو، په لومړي سر کې په هغوی کې یو کس هم داسې نه وه، چې غوره علمي پوهه یې لرلای او د تحلیل او تنقید پر وسیله د نوې او پخوانۍ زمانې په فرق پوه شي؛ خو دغه خلک له ملت سره ډېر نږدې او د هېواد اصلي اوسېدونکي وو، زیات شمېر په کې د مقدونیې اوسېدونکي وو، چې په واقعیت خوښونه او بې رحمۍ کې مشهور وو او د خپل مقصد د لاسته راوړلو لپاره تر هر څه تېریدای شو، ګواکې چې هغوی ډېر لوړ اهداف لرل او له همدې لامله یې هر ډول وسایل په اسانی سره استعمالول.(۱: ۶۶)

د ابراهیم افندي، نامق کمال، ضیاء ګوګ الپ، خالده ادیب خانم او نورو په څېر پوه او مفکر اشخاص په کې شامل ول، ابراهیم شناسي افندي د ځوانو ترکانو د خوځښت بنسټ ایښودونکی ګڼل کیږي. دوی ټول د لوېدیز د سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو فلسفو او نظامونو نه اغېزمن شوي ول، دوی غوښتل، چې ترکیه باید د لوېدیز دغه سیاسي او ټولنیزې فلسفې په بشپړ ډول خپلې کړي.

ضیاء ګوک الپ (۱۸۷۵- ۱۹۲۴ ز) د یووالي او پرمختګ د ټولنې ستر مفکر او فعال غړی وه، دی د لوېدیز تمدن د بشپړ پلي کولو غوښتونکی وه.

ابوالحسن ندوي د ضیاء ګوک الپ د یوه لیکل شوي مضمون په حواله لیکي:

موږ به خامخا له دوو نه یوه لاره ټاکو، یا باید لوېدیز تمدن ومنو او یا باید د لوېدیز ځواکونو غلامني ومنو، موږ ته یوه خبره فیصله کول ضروري دي، پر موږ لازم دي، چې د خپلې ازادۍ لپاره پر لوېدیز تمدن خپل اقتدار قایم کړو.(۱: ۷۲)

ابوالحسن ندوي دا هم لیکلي، چې ضیاء ګوک الپ د اتاترک د واکمنۍ په لومړیو کې مړ شو، ولې د اتاترک په اصلاحاتو کې هغه څه موندل کیږي، چې ضیاء ګوک الپ یې غوښتنه کوله او د هغو غوښتنو په اړه یې لیکل کړي وه.

نامق کمال هم د ځوانو ترکانو وتلی شخص وه، دی یو معتدل ځوان ترکی بلل شوی دی.

ابوالحسن ندوي په خپل کتاب د نامق کمال په اړه وتلي لیکوال برنارډ لیویس نظر داسې لیکي:

د خپلې هېواد پالنې او ازاد خیالی سره سره نامق کمال رښتونی او جذباتي مسلمان وه، د هغه په مضامینو کې چې د کوم مورني هېواد (ترکیې) یادونه راځي، که څه هم بنسټ یې د ډلې یا فرقې په ځای سیمه ده؛ خو د هغه فکر په دې باب دومره سوچه اسلامي دی، لکه څنګه چې د عثماني سلطنت وه، هغه په خپل ټول ژوندانه کې د اسلامي ارزښتناکو عقایدو او روایتو پیرو وه، هغه زیاتره د خپلو ګوندونو پر مشرانو او قائدینو ډېر تند او تېز انتقاد کاوه، چې هغوی د پخوانیو اسلامي روایاتو په ساتلو کې ناکام شوي او له اروپا نه یې نوي افکار او ادارې وارد کړي دي.(۱: ۷۸)

که د ځوانو ترکانو د ټولو مخکښو نظریات په ژور ډول ولوستل شي؛ نو په خپلو کې سره لږ څه توپیر لري. لکه پورته چې ولیدل شول، د ضیاء ګوک الپ او نامق کمال د نظریاتو تر منځ هم ژور توپیر شتون لري.

ځينې ځوانو ترکانو غوښتل، چې د ترکيې ټول سياسي، اقتصادي او ټولنيز نظام بايد د لوېديز په ډول جوړ شي، زياترو يې د لوېديز تمدن د نړۍ د يوازيني تمدن په توګه قبول کړی وه او غوښتل يې چې ترکيه بايد په بشپړ ډول د لوېديز په ډول جوړه شي، خلافت بايد له منځه يوړل شي او د اسلامي نظام پر ځای دې جمهوري نظام رامنځته شي، دوی د ترکي نشلنيزم ملاتړي ول. خو داسې اشخاص هم په کې ول، چې د لوېديز د پرمختګونو سره يې مينه درلوده، د هغوی د سائنس او پرمختګونو د خپلولو او هېواد ته د راوړو غوښتنه يې کوله؛ خو د لوېديز د اخلاقو او کلتور پر ځای يې اسلامي اخلاقو ته ترجيح ورکوله، د لوېديز د سياسي نظام او اقتصادي نظام پر ځای يې اسلامي نظام غوښته، دې ډلې د اسلامي خلافت د پايښت غوښتنه کوله او نه يې غوښتل، چې خلافت له منځه لاړ شي او ترکيه په يوه کوچني هېواد باندې بدله شي. د ځوانو ترکانو د حکومت درې مشرانو په همدغه ډول حکومت وکړ او تر پايه پورې يې د عثماني اسلامي امپراتورۍ د ټوټې کېدو مخه ونيوله؛ خو د لومړۍ نړيوالې جګړې په پيلېدو سره د نړۍ نقشه بدله شوه.

د ځوانو ترکانو د حکومت او د لومړۍ نړيوالې جګړې په اوږدو کې همدغه دوه نظريې په ترکيه کې موجودې وې، چې پای پرې هغه ځوک برياليي شول، چې د ترکي نشنلېزم غوښتنه يې کوله، هغوی د دې پر ځای چې عثماني امپراتوري قوي او پراخه کړي، هغه يې ړنګه کړه او ترکيه يې د ډېرو هېوادونو د مشرۍ نه لاس په سر کړه.

اخیستلیکونه:

۱- ندوي، ابوالحسن علي، په اسلامي نړۍ کې د اسلام او لوېدیز والي کړکېچ، ژباړن، فضل مولا لټون، خپروونکي د الهدی نشراتي اداره، ۱۳۷۲.

۲- ابوریه، محمد، د سید جمال الدین ژوند او سیاسي هڅې، ژباړن، عمران فضل، ګودر خپروندیه ټولنه، جلال اباد ۱۳۹۱.

۳- احمد، نسیم، حجاز ریلوی عثماني ترک اور شریف مکه، الفیصل ناشر، لاهور ۲۰۱۰ اکتوبر.

۴- انصارالحسن، پروفیسر، تاریخ جدید یورپ ۱۷۸۹-۱۹۹۷، خپروونکي افتخار بټ، دویم چاپ ۲۰۰۱.

۵- مطهري، استاد مرتضی، په وروستیو سلو کلو کې اسلامي خوځښتونو ته ځغلنده کتنه، خپرونکی؟ چاپ کال ۲۰۰۹.

۶- الواعي، ډاکټر توفیق ، یهودان... ژباړن، عبدالحکیم امل، میوند خپروندیه ټولنه، پېښور، ۲۰۱۲.

۷- بخاري، سید محمد فضل الله، لومړۍ نړیواله جګړه، ژباړن، زاهد خلیلي، مومند خپروندیه ټولنه جلال اباد، ۱۳۹۲.

۸- صلابي، دوکتور علي محمد، سلطنت عثمانیه، ژباړن، علامه ظفر اقبال کلیار، ضیاء القران پبلي کیشنز، لاهور، اګست ۲۰۰۸.

۹- عبدالباري، دلبر خان، تاریخ ترکیه، ایورنیو بک پیلېس، لاهور، چاپ کال ؟.

۱۰- عبدالقیوم، ډاکټر شاه، سید جمال الدین افغان شخصیت او افکار، ژباړن، سید عبدالله پاچا، میوند خپرندویه ټولنه، پېښور، ۲۰۰۸.

۱۱- علوان، عبدالله ناصح، نشنلېزم هم باید وپېژنو، ژباړن، زمرک عابد، رفعت کتاب خپرولو ټولنه، ۲۰۰۵.

۱۲- عويس، دوکتور عبدالحليم، د اسلامي تمدن مړاوې پاڼې، ژباړن، سلطان محمود صلاح، حکمت خپرندويه ټولنه، جلال اباد ۱۳۹۲.

۱۳- www.fgulen.com د وتلي ترکي ليکوال او مفکر فتح الله ګولن ويبپاڼه ده، چې د نړۍ په ډېرو ژبو د نوموړي ليکنې خپروي.

۱۴- www.islamichistory.com د پروفيسر ډاکټر نذير احمد ليکل شوې رساله.

Download from:aghalibrary